

9. A ZENTAI ZSIDÓSÁG ÉS A VÉSZKORSZAK

Könyvünk olyan fejezetéhez értünk, amelyet nehéz tárgyilagosan megírni (és elolvasni). A náci ideológia egy olyan, a gyakorlatba is átültetett szörnyszülöttjéről kell most szólnunk, melynek mintegy hatmillió zsidó esett áldozatul Európa-szerte, csak Magyarországon hozzávetőlegesen hatszázezer. Természetesen csupán a zsidó áldozatokról van szó, hiszen elsősorban őket vette célba az „endlösung” (végleges megoldás) gépezete.

A vészkorszak – holocaust, *soá* – példátlan népirtást takar; példa nélkülít nemcsak Európa, hanem a világ történelmében is. Mindmáig sehol olyan alaposan átgondolt terv szerint, annyira szisztematikusan (közhelyszerűen szólva és jobb híján: „német alaposság”-gal), akkora erőbetétessel, olyan brutális kegyetlenséggel és érzéketlenséggel nem törtek még egy nép fizikai és szellemi létére, mint ahogyan az a zsidósággal történt a második világháború során.

A zentai zsidóság mintegy másfél ezres véráldozata természetesen csupán csepp az iszonyat tengerében, úgy véljük azonban, annál inkább emberközébe hozza magát a tragédiát, hiszen a nagy számok kérlelhetetlenül eldologiasítják azt, amit nem szabadna: az emberi életeket, sorsokat. Ma különben is egyre többen „számolgatnak”, s kérdőjelezik meg fenti nagy számok pontosságát, minimalizálják azokat, összehasonlításokat végeznek; és vannak persze olyanok is, akik a haláltáborokat, a krematóriumokat kitalációnak tartják. Minél több idő telik el, annál veszélyesebb ez a játék, hiszen az újabb és újabb generációk már csak a különféle média útján informálódhatnak; leggyakrabban pontatlanul, s nagyon gyakran valamilyen új propagandának esve áldozatul. Emellett persze nem győzzük hangsúlyozni, hogy miközben népek, országok történetét kutatjuk, soha, de soha nem szabad megfeledkezni az egyénről: hogy megszületik, megpróbálja minél emberhez méltóbb módon élni az életét, s így kerül bele a történelem egy-egy viharába (leggyakrabban véltlenül), amely aztán vagy elfújja, megsemmisíti, vagy pedig megkíméli; esetleg hősként felmagasztalja. Ne feledjük hát, hogy az idők folyamán ezekből a névtelenekből lesznek elvonatkoztatott, személytelen számok.

Ezért bármennyire is nehéz az ilyen irányú objektív kutatás és tájékozódás, nem kerülhetünk meg a témát, hiszen ez mind a kutató, mind pedig az érdeklődő olvasó számára lehetetlen; végigkísérjük hát a zentai zsidóság történetének zárófejezetét, annak tragikus részleteit.¹

Ahogy eddig, most sem szeretnénk kiragadni a témát a szöveggörnyezetből, s a helyi viszonyokat taglalva igyekszünk rávilágítani az előzményekre, illetve a tágabb kontextus

1 Súlyánál fogva a téma természetesen külön kötetet érdemelne. Másrészt a zentai vonatkozások több részlete még tisztázatlan. Célunk viszont a zentai zsidóság történetének monografikus, átfogó bemutatása volt, rész tanulmányok megírása tehát a jövőben is elképzelhető. Ilyennek tekinthető egyébként e sorok írójának egy korábbi írása is (Stradanje senčanskih Jevreja tokom fašističke okupacije Sente 1941–1944. godine. *Rad vojvodanskih muzeja*, 1991. br. 33. 107–113. p.), amely szintén csak részben érintette a problémát.

olyan vonatkozásaira, melyek természetesen kihatottak a zentai zsidóság sorsának alakulására.²

Mindenekelőtt ki kell hangsúlyozni, hogy az 1941 és 1944 közötti időszakot, bármilyen rövid is az, két részre kell tagolni: a) a Délvidéknek Magyarországhoz való (vissza)csatolására és b) Magyarország német megszállására.³

9.1. A visszatért Délvidék

Jugoszlávia megtámadása, lerohanása és szétdarabolása a németek és szövetségeseik által az 1941. április 6-i bombázásokat követő napokban fokozatosan folyt le. Ezeknek a hadműveleteknek a részeként a magyar Déli hadsereg egységei – a miskolci (19.) dandár, ezen belül a 43. gyalogezred csapatai – 1941. április 13-án vonultak be Zentára.⁴ Szinte azonnal hozzáálltak a katonai közigazgatás megszervezéséhez, ami ideiglenes jelleggel bírt, s azt a célt szolgálta, hogy előkészítse az áttérést a magyar polgári közigazgatásra, vagyis semmissé tegye a jugoszláv földreformokat és telepítési politikát és saját, ugyanilyen eszközöket felhasználó politikával módosítsa a Délvidék nemzetiségi összetételét.

Mint minden átmeneti igazgatási rendszer, ez is rengeteg hiányossággal épült fel; már a kezdetekkor rengeteg visszaélésre, önkényes megtorló intézkedésre, sőt személyi bosszútól fűtött leszámolásra került sor. Nincs módunkban megítélni, mennyi volt a katonai hatóságok szándékossága e retorziók elnézésében, vagy csupán arról volt szó, hogy nem voltak képesek a helyzet magaslatára emelkedni.

Érdekes kiollózni néhány részletet a korabeli sajtóból, amely, bár nem tükrözte teljesen a közhangulatot, mindenesetre ízelítőt ad belőle. Például magáról a bevonulásról: „Amint az ezredes [Haynal Alajos] autója a vasútállomás épületét elhagyva a Szabadkai utca és a gyepszél keresztezéséhez ért, a szomszédos zsidó- és dobrovolyácházak padlásáról hirtelen záporzerű gépfegyver- és puskatűz fogadta.”⁵ Persze arról nem esik szó, hogy a zsidó házakból zsidók lóttek-e a magyar honvédekre; nem is ez volt a cél, hanem csak a figyelemnek a zsidókra való terelése. A csetnik veszély egyébként csak kis mértékben táplálkozott realitásból, annak ellenére, hogy esetenként valóban tapasztalt a magyar honvédség itt-ott szórványos ellenállást, ám jóval nagyobbra számítottak. Többek között emiatt is túlzók néha azok a hírek, amiket ebből az időből kapunk a korabeli sajtótól a csetnik lövöldözésekről. Az előre-

2 A holocaust magyarországi vonatkozásaival többen is foglalkoztak. Ki kell emelnünk Randolph L. Braham kapitális művét (*A magyar holocaust. I-II.* Budapest–Wilmington, 1988.), amely megkerülhetetlen minden kutató és érdeklődő számára, de amely monumentalitása miatt több hibát is tartalmaz egyes részleteiben. Ugyancsak fontos számunkra Molnár Judit munkája a szegedi csendőrkerületről (*Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben.* Budapest, 1995.), amely egy régióra leszűkítve kutatja a magyarországi zsidóság sorsának témánkat érintő momentumait.

3 Itt most nem bonyolódnánk bele abba a – részben terminológiai, részben nemzetközi-jogi – problémakörbe, amely azzal foglalkozik, hogy a Délvidéket megszállták és csatolták-e Magyarországhoz, avagy jogos visszacsatolásról volt szó; csupán ott és akkor érintjük a problémát, ha az közvetlenül kihat az általunk tárgyalt témára.

4 *Összetartás*, 1941. április 19. és április 26.

5 *Összetartás*, 1941. április 19.

nyomuló csapatok előjárói közül jó néhányan nem jártak elől személyes jó példával, így az egyes egységekben szinte pánikszerű tömeghisztéria uralkodott el. Ez sajnálatos módon befolyásolta a civil lakosság egy részének viselkedését is.⁶

A délvidéki területek elfoglalása után elrendelik azok pacifikálását, tulajdonképpen már azt követően, hogy a hadsereg megtorolta az elszórtan tapasztalt ellenállási kísérleteket. Ezt a műveletet a katonaság, a csendőrség és a katonai kémelhárítás közösen végezte. Közben a helyi lakosság „megbízható” elemeinek segítségét is igénybe vették, létrehozva a városokban az ún. ötös bizottságokat, melyek feladata az volt, hogy adatokat szolgáltatassanak egyes személyek megbízhatóságáról (vagyis arról, hogy ki hogyan viselkedett a jugoszláv éra idejében), illetve honosságukról. A Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetségből alakult Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség hasonló feladatot kapott, sőt idővel nagy befolyásra tett szert általa, hogy ún. „hűségigazolásokat” adott, amelyek előfeltételei voltak mind a közhivatalok betöltésének, mind az állampolgárság elnyerésének, s birtokosaikat nem egyszer mentették meg az internálástól.⁷ Zentán Mohácsi Pál (a helyi szervezet díszelnöke), Ferenczi Antal (elnök) és Habram Nándor (egyleti ügyész) adott ki ilyen bizonylatokat.⁸ Hírlapi tudósítás tájékoztat bennünket arról, hogy a zentai zsidóság képviselői 1941 májusának első felében 10 000 pengőt adtak át adományként a Magyar Közművelődési Szövetség zentai szervezete elnökének, nyilván annak tudatában, hogy mekkora befolyást tud gyakorolni e szervezet vezetősége.⁹

A pacifikálás művelete elsősorban a szerbeket érintette (közülük is főleg a „dobrovoljácokat”), velük együtt azonban számos zsidót, így zentaiakat is. Az első napokban csupán egy zsidó esett áldozatul az elszabadult indulatoknak, mégpedig Pollák Miklós.¹⁰ Valójában többen is lehettek volna, hiszen Hauer Salamont például azért jelentették fel, mert állítólag megtaposta a horogkeresztes zászlót. Sternberg Bélát elvitték, s ezután nyoma veszett, nem tért többé vissza. Április 18-án 150-200 zsidót gyűjtöttek össze s vittek Óbecsére, ahol mintegy húsz napig tartották fogva őket. Ezalatt az idő alatt szétválogatták, ki bácskai, ki pedig bánásgi születésű. Többségüket néhány hónap múlva hazaengedték. Az otthon maradtak közül nem egynek a sorsáról külön, ún. tízes (Zentán tehát nem ötös) bizottság döntött, melynek tagja volt Vámos János gimnáziumi tanár, Ferenczi Antal ügyvéd és Szabó Mátyás mérnök is. Többek között e bizottság döntése értelmében két zsidó családot is a németek által megszállt Bánásgba utaltak át; nyilvánvaló, hogy mi lett ezeknek a sorsa.¹¹

A katonai közigazgatás megszervezésével összhangban Haynal Alajos ezredes, a 43. gyalogrezd parancsnoka lett egyben a város első parancsnoka is. Csatáry József tábornok, dan-

6 A. Sajti Enikő munkájában ennek bővebb kifejtését is megtaláljuk. (*Délvidék 1941–1944*. Budapest, 1987. 20–25. p.)

7 Uo. 28–29. p.

8 ZTL Zenta megyei város (1941–1944). F: 108. Ehrenfeld Sándor állampolgársági bizonyítvány kiadása iránti kérelme, valamint a csatolt iratok (1942–1943).

9 *Zentai Ujság*, 1941. május 14.

10 Dobos János (ur.): *Senčanske žrtve fašizma 1941–1945*. Senta, 1966. 9. p.

11 *Saopštenja o zločinima okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini 1941–1944*. Rukopis. S. I., 1946. 51–52. p. (A továbbiakban: *Saopštenja*) Vélhetően a már említett ötös bizottsághoz hasonló szervről van szó. Egy másik adat szerint viszont a katonai hatósággal együttműködve Habram Nándor és Ferenczi Antal ügyvédek végezték a hadbírószágban a menekültek kihallgatását. (*Összetartás*, 1941. április 19.)

dárparancsnok ugyanakkor ideiglenesen Vámos Jánosra ruházta a polgármesteri tisztséget; helyettese Edelenyi Miklós ügyvéd lett, főjegyző Felsőhegyi András adóügyi tanácsnok, a főkapitányi teendőket pedig Majoros Péter mérnök látta el.¹² Még április folyamán azonban Haynal ezredes Baumann István alezredes váltotta fel a katonai parancsnoki poszton.¹³ Zenta fontosságát a Délvidéken egyébként az a tény is hangsúlyozza, hogy április 19-én Zentán tartózkodik Jaross Andor belügyminiszter is.¹⁴

Folyik a hadisarc begyűjtése is; Zentán április 22-én tisztelegnek Baumann alezredes előtt a helybeli zsidóság képviselői, és 22 650 dinárt adnak át „nemzeti és jótékony célra”.¹⁵ Ennek ellenére a megaláztatások folytatódnak; április 30-án Gyenes Vince feljelentése alapján katonák törnek be a zsinagógába, s a hitközségi elnököt keresik. Miután otthon megtalálják, őt és családját az udvarra hurcolják, megverik, és egyéb módon bántalmazzák, a lakást pedig teljesen kifosztják.¹⁶

A zsidó férfiakat a városháza udvarára rendelték be, ahol különféle megalázó munkafeladatokat kaptak (utcasöprés, véécétsztítás). Az összegyűlt csöcselék szidalmazta őket, s fizikai bántalmazásokra is sor került. A katonák puskatussal ösztökélték őket munkára. Egyes idősebb embereket arra kényszerítettek, hogy hason fekve szakállukkal söpörjék a járdákat.¹⁷

Augusztus 1-jétől szeptember 6-ig fokozatosan felszámolták a katonai közigazgatást, s kiépítették a polgári közigazgatás szerveit az egész Délvidéken. A Bácskát (Horgost és környékét kivéve) az 1918 előtti vármegyei beosztást szem előtt tartva az újonnan visszaállított Bács-Bodrog vármegyéhez csatolták, ám a Délvidék bekebelezésének képviselőházi szentesítésére csak december 16-án került sor.¹⁸

Az 1941 folyamán elkövetett atrocitások, megaláztatások ellenére a zsidók kitartóan próbáltak azzal, hogy Horvátországból, Szerbiából és a Bánságból a Bácskába menekülve találjanak menedéket a közvetlen fizikai megsemmisítés elől annak ellenére, hogy itt mint menekültek az internálás veszélyének tették ki magukat. Deák Leó megyei főispán november 26-i rendelete ezt a jelenséget volt hivatott megakadályozni.¹⁹

A Szovjetunió megtámadása, valamint a volt Jugoszlávia területén kirobbant felkelés természetesen a Bácskában is bonyolultabbá tette a közbiztonsági helyzetet. A figyelem így a csetnik veszélyről mindinkább a kommunisták szervezkedésére terelődött. Az új veszélyforrás megítélése az előbbihez hasonlóan túlzottan bizonyult; legalábbis a korabeli sajtóban megjelenő propaganda ezt tükrözi. Miután a civil közigazgatás keretében Zentán is felállították a csendőrség intézményét, amely szervezetileg az V. (szegedi) csendőrkerülethez tartozott, s rendőrkapitányságot hoztak létre (lévén, hogy Zenta megyei város rangjával rendelkezett), ezek a szervek mindenesetre komolyan hozzáfogtak, hogy a városban is leszámoljanak az új ellenféllel. A zentai kommunisták lebukása tulajdonképpen egy, az egész Észak-Bács-

12 *Összetartás*, 1941. április 19.

13 *Összetartás*, 1941. április 26.

14 Uo.

15 Uo.

16 *Saopštenja*, 51–52. p.

17 Uo. 72a. p.

18 A. Sajti, 79–81. p.

19 Mirnić, Josip: Sistem fašističke okupacije u Bačkoj i Baranji. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 1963. br. 35. 59. p.

93–96. Zentai zsidók kényszermunkán 1941. április végén

97. Nyilas propaganda levelezőlapon

98. Szálasi Ferenc Zentán

kára kiterjedő akció során következett be. A foglyokat október 2-án a néhai Tunel vendéglőbe vitték, melyet a kínvallatás céljaira külön átalakítottak. November 11-én hat elítélt kivégzésére került sor a zentai kaszánya udvarán; közülük öt zsidó származású: dr Gerő István, Müller István, Lówy Dénes és Lówy Károly, valamint Spiró Mátyás. A feljelentésben és a vádiratban egyaránt hangsúlyozottan szerepel a „judeo-bolsevista összeesküvés” kifejezés mint minősítés. Nem véletlenül, hiszen a bevonuláskor alkalmazott retorikai fordulathoz (lövöldözés dobrovoljac és zsidó házakból) hasonlóan most a bolsevizmus fogalmával kapcsolták össze tudatosan a zsidóságot. Az egyetlen magyar, Molnár Péter kivégzése nem annyira a vádiratban felhozott bűnök szankcionálása, hanem inkább a magyarságnak szóló példa statuálása volt. Figyelemre méltó egyébként, hogy a kivégzettek között egy szerbet sem találunk, ami szintén elméletünket igazolja: vagyis hogy nem az elsősorban Szerbiából várható reális veszély hordozóinak megbüntetése volt a cél.²⁰ Ugyanakkor a helyi sajtó fokozottan a zsidóság megbélyegzésére állt át, azzal vádolva őket nagy általánosítással, hogy mindannyian feketézők, árdrágítók, akik a háborús helyzetet, az áruhiányt saját gazdagodásukra használják ki.²¹

A Délvidék Magyarországhoz való csatolásának egyik legsúlyosabb következménye a zsidóságra nézve a korábban meghozott „zsidótörvények” kiterjesztése volt ezekre a területekre is. Az 1939. évi IV. tc. („A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”) jóval szigorúbban rendelkezett az egy évvel korábban meghozott, ún. „első zsidótörvénynél”, s röviden így foglalhatnánk össze:

- az értelmiségi pályákon 20-ról 6%-ra csökkentette a zsidók részvételi arányának felső határát;
- visszaállította az egyetemeken és a főiskolákon a „numerus clausus”-t, s a zsidó hallgatók részvételi arányának felső határát 6%-ban állapította meg, kivéve a műegyetemet, ahol ez 12% lehetett;
- a köztisztviselői pályát teljesen elzárta a zsidók előtt, s megszüntette felsőházi képviselőket is;
- megnehezítette az erdő- és mezőgazdasági ingatlanok szerzését;
- kilátásba helyezte a zsidók kezében levő tőke (bank, ipar, kereskedelem) drasztikus visszaszorítását.²²

A törvény fontos alaprendelkezése volt a zsidóság definiálása, amely faji alapon történt; zsidónak minősített mindenkét, akinek egyik szülője vagy nagyszülői közül legalább kettő az izraelita felekezet tagja volt.²³

20 A kommunista szervezkedésről, a zentai kommunisták kálváriájáról több írás is megjelent. (Lásd például Katona Pál: *Meggyőződésből tettem...* Zenta, 1972. és Székely Ilona: *Halálra ítélve*. Zenta, 1971.) Mondanunk sem kell azonban, hogy ezt a problémát szükséges lenne újra feldolgozni, a körülményeket kikutatni, hiszen a megjelent publikációk egy korszak ideológiai indíttatású minősítéseinek jegyében íródtak, s egyes források értelmezése ma már nem állja meg a helyét.

21 Lásd a *Zentai Ujság* 1941-ben megjelent egyes számait.

22 Gonda, 210–212. p. A szerző egyébként a Függelékben (276–299. p.) részletesen ismerteti a zsidótörvényeket.

23 Uo. 212. p.

A második zsidótörvényt igyekeztek a hadseregben is érvényesíteni, mégpedig az 1939: II. tc. 230. §-a értelmében, amely a közérdekű munkaszolgálat felállításáról rendelkezett; a diszkriminációs rendeleteket az 1941 tavaszán kiadott 2870. számú kormányrendelet egységesítette a zsidókra vonatkozóan.²⁴ Ennek alapján a zsidó férfiakat fokozatosan kivonták a rendes fegyveres katonai szolgálat alól, s mindinkább munkaszolgálatra kötelezték őket. Eleinte ez nem jelentett nagy megterhelést, inkább csak megaláztatást; amikor azonban a munkaszolgálatosok egy részét a fronton a legvesélyesebb feladatokra osztották be (pl. erődítési munkálatok az arcvonalban, aknaszedés), megmutatkozott a zsidó munkaszolgálat igazi, diszkriminatív célja, amit csak súlyosbított a keretlegények kegyetlenkedése. 1942–43 telén mintegy 43–44 000 zsidó munkaszolgálatos esett el a keleti fronton; 1943 tavaszán a kormány német követelésre 10 000 főt indított a bori rézbányákba.²⁵

A harmadik zsidótörvény (1941: XV. tc.) 1941. augusztus 8-án lépett életbe akkor, amikor azt már közvetlenül bevezetése után a Délvidéken is alkalmazhatták. Míg az előbbi kettő a magyarországi zsidóságnak a gazdaságban elfoglalt helyére tört, addig e harmadik a zsidók társadalmi elkülönítését tűzte ki célul azáltal, hogy megtiltotta a házasságkötést zsidó és nem zsidó között, sőt a házasságon kívüli nemi kapcsolatot is szankcionálta. E törvény szintén faji alapon határozta meg a zsidó fogalmát, s szigorával túltett a nürnbergi faji törvényeken.²⁶

1942. július 19-én hatályon kívül helyezték a recepcióról szóló törvényt (1895), s miután a korábbi törvények a zsidóságot állampolgári jogaitól már fokozatosan megfosztották, ez utóbbival a zsidó vallás egyenjogúságát is megszüntették, hiszen megtiltották az izraelita vallásra való áttérést, és megvontak minden állami támogatást a zsidóságtól mint felekezettől.²⁷

A hivatalos népszámlálási adatok szerint a felsorolt zsidótörvények Zenta lakosságának mintegy 4,5%-át érintették; 1432 személyt vallás szerint is izraelitaként írtak össze, 43 személyt pedig zsidónak minősítettek annak ellenére, hogy vallás tekintetében keresztények voltak. Érdekességként még azt is hozzátehetjük, hogy közülük 46 vallotta magát jiddis anyanyelvűnek.²⁸ Nem tudni azonban, hogy a hivatalosan összeírt zentai lakosokon kívül még hány zsidó tartózkodott a városban 1941 és 1944 között, hiszen az előzőekben már rámutatunk például a *hászidok* összeírásának nehézségeire, a második világháború kitörése után pedig számolnunk kell a menekültekkel is.

9.2. A diszkrimináció zentai példái

Nincs szándékunkban, hogy felsoroljuk mindazokat az intézkedéseket, amelyeket a zsidótörvények kiterjesztésével összhangban foganatosítottak Zentán; csupán néhány tipikus, konkrét példával illusztrálnánk azt az igyekezetet, amely itt is szolgai hűséggel, buzgósággal

24 Uo. 214–216. p.

25 Uo. 218–219. p.

26 Uo. 217. p.

27 Uo. 219. p.

28 Kepecs, 62–63. p.

gal igyekezett eleget tenni az új kormányzat elvárásainak. Ki kell azonban emelni, hogy a korlátozott önkormányzattal rendelkező igazgatási szerveket a helybeliek mellett „behozottakkal” töltötték fel; így például az 1941-ben kinevezett polgármester, Gusáth György sem volt zentai.²⁹

A helybeli zsidóság gazdasági és társadalmi jogfosztása már 1941 őszen elkezdődött. Az elsők között voltak azok, akik a városháza alatt béreltek üzlethelyiséget: november 1-jén felmondtak nekik, s a következő év nyarán keresztény kereskedőknek adták ki azokat.³⁰ Már az év májusában kötelezték a zsidókat arra is, hogy üzleteiket szombaton is tartsák nyitva; ellenkező esetben megvonják tőlük az iparendélyt.³¹

1942 júliusának első felében a hírlapokban megjelenő polgármesteri hirdetés megtiltotta a zsidóknak, hogy a város piacain délelőtt tíz óra előtt megjelenjenek, illetve vásároljanak. Kivételt képezett a halpiac, ahol ezt hét óra után már megtehették.³² Ugyancsak helybeli lapban hívja fel Felsőhegyi András főjegyző és polgármester-helyettes nyomatékosan a zsidó birtokosok figyelmét arra, hogy a törvény alapján a zsidóbirtokok minden élő és holt leltári felszerelésükkel együtt a közeljövőben „juttatás alá” kerülnek, tehát azok már nem a régi tulajdonoséi.³³

Szintén hírlapi közvetítéssel jut el a zentaiakhoz a Budapesti Közlönyben megjelent honvédelmi miniszteri rendelet, mely szerint az 1909 és 1918 közötti években született hadköteles zsidók kiegészítő katonai szolgálatra kötelesek jelentkezni. A kiegészítő rendelet a zentaiak számára jelentkezési helyül Szabadkát jelöli meg.³⁴ Nincs tudomásunk arról, hogy végül is hány zentai munkaszolgálatos vonult be; tudjuk, hogy közülük 35-en (más adatok szerint több mint 50-en) nem tértek vissza: húszan a keleti fronton, hárman Magyarországon, tízen ismeretlen helyeken, ketten Borban vesztették életüket.³⁵

A zsidórendeletek kiterjesztése minden bizonnyal nehéz anyagi helyzetbe hozta a zsidóságot, hiszen ingatlanjaitól megfosztották, az értelmiségi pályákról kiszorították őket, az üzemek, kereskedőcégek élére keresztény biztosokat neveztek ki. Mindezt súlyosbította az a megaláztatás, amely volt „jó szomszédai” részéről érte a zentai zsidókat. Bár egészen a német megszállásig komolyabb atrocitások nem érték őket, 1941-től kezdve szinte védtelenül álltak a csöcseléssel szemben, ha az céltáblájául tűzte ki őket. A gyerekek szabadon, büntetlenül húzgálhatták az ortodox zsidók hosszúra növesztett pajeszát. Hauer Salamon békésen ment az utcán, amikor nemzetőrök ugrottak neki, lehúzták bundáját, s annyira összeverték, hogy kórházba került.³⁶ Példája csak egy volt a sok közül. Tény, hogy az átlagpolgár tétlenül nézte mindezt, s egy részük tevékeny részt vállalt a zsidók megalázásában, bántalmazásában. Csak elvétve akadt néhány jobb érzésű, bátrabb ember, aki szembe mert szállni

29 *Összetartás*, 1941. december 13.

30 *Zentai Ujság*, 1942. július 8.

31 *Zentai Ujság*, 1941. május 7.

32 *Zentai Ujság*, 1942. július 10.

33 *Zentai Ujság*, 1942. október 30. A lap november 1-jei számában már arról is olvashatunk, kik igényelhetnek elsőként az említett birtokokból.

34 *Zentai Ujság*, 1942. november 22.

35 Lásd Függelék II.

36 Willian Lea közlése.

a rendszer által diktált tömeghisztériával.³⁷ Ez azonban, sajnos, nem volt jellemző és elterjedt magatartásforma. Gúnyversek, gúnydalok születtek, vagy régi, elfelejtett strófák kerültek felújításra, s szavalták-énekelték őket kocsmák pálinkagőzös hangulatában; a Dabiskocsmában például ezt:

Kiskertemben egy vén zsidót ültettem,
Este-reggel forró vízzel öntöztem,
Mégis kinőtt keze-lába, szakálla,
Egye fene a zsidókat rakásra.

Szintén itt hangzott el a következő, ismert dallamra költött szöveg:

Szeptemberben hull a dió,
Dögöljön meg minden zsidó,
Sítít van, nem látok,
Gyere, babám, gyűjtsál világot.

A házaló zsidóról szóló „felmelegített” dalok sem hiányoztak:

Apámat megöltem,
mégsem örököltem
mást, csak a két
lúdtalpát csupán.

Refrén:

Jaj, Istenem,
énrám is tekints,
boldog, kinek keze-lába nincs.

Hét az ára, hét az ára,
hétért lesz az elpredálva,
hét a', hét az ára, hét.

A bárgyú, kegyetlen gúnytól nem kímélték meg a munkaszolgálatosokat sem:

Elhangzott a szó
sok a behívó,
talicskázik már,
a Kohn és az Izsó.

37 Ilyen ritka esetet említett fel például Adler Gizella és Rajiç Vera .

Refrén:

Ásó, lapát, itt vagyunk,
érted élünk és halunk,
jaj, de bús az életünk,
meg kell döglennünk!

E legutolsó példánk annál sajnálatosabb, mivel a város (egyébként) jónevű tűzoltózenekara „követte el” nem egy alkalommal.³⁸

9.3. A német megszállás és a deportálások

Természetesen a zentai zsidóság sorsával kapcsolatban is felvetődik a kérdés, tudtak-e és mennyit a rájuk váró megpróbáltatásokról, a nekik szánt „végleges megoldásról”? A helyzet itt is hasonló volt, mint másutt; hallomásból természetesen sokan értesültek a németek terveiről és azoknak a gyakorlatba történő átültetéséről, hiszen menekültek hozták a szörnyű híreket. Jellemző volt azonban itt is a kivárással és a hit, hogy a magyarországi zsidóság kimarad a szörnyűségek közül. Nem volt ritka az sem, hogy a férfiak eltitkolták e híreket a nők és a gyermekek előtt.³⁹ A többség magatartását talán a legtömörebben és a legtalálóbban a Jeruzsálemben lefolytatott Eichmann-per egyik tanúja fogalmazta meg: „Ha tudom, mi az az Auschwitz, akkor nincs az a földi hatalom, amely bekényszerített volna abba a vonatba. De viszont nincs az a földi hatalom, amely elhittette volna velem, hogy létezik egy ilyen Auschwitz.”⁴⁰

Magyarország német megszállásával (1944. március 19.) a nácik által képviselt zsidóellenes politika lényegében szinte teljesen szabad kezet kapott. A korábbi kormány visszafogott politikáját a Sztójay-kormány németbarát politikája váltotta fel, amely készségesen kiszolgált, segítette a megszállók törekvéseit.

Az első napokban felállított Zsidó Tanács fontos szerepet játszott mindebben, hiszen általa több-kevesebb sikerrel fel lehetett mérni az ország zsidó közösségeinek létszámát s más információkat is be lehetett gyűjteni róluk; a Tanács segítségével a németek utasításait is sikeresebben végre lehetett hajtani. Március végétől már egymást érték a zsidóellenes rendeletek, melyek célja a magyarországi zsidóság teljes mértékű gazdasági és társadalmi elszigetelése volt. A helyi sajtó készségesen továbbította ezeket: „1944. április hó 5-ikétől kezdve minden hatodik életévét betöltött zsidó, nemre való tekintet nélkül, köteles házon kívül felső ruhadarabjainak bal mellrészén jól láthatóan tízszer tíz centiméter átmérőjű szövetselyem vagy bársonyanyagból készült kanárisárga színű hatágú csillagot viselni. – A rendelet szerint tilos nemzsidó nőt vagy férfit háztartási alkalmazottként foglalkoztatni olyan háztartásban, amelynek zsidó tagja van, vagy amelyhez tartozó lakásban zsidó lakik, a rendelet hatálybalé-

38 A közölt gúnydalok, versek Újházi Erzsébet adatközlőnk gyűjtéséből származnak. Részben szülei kocsmájában, részben pedig az utcán „szedte fel” őket annak idején.

39 Adler Gizella, Rajji Vera és Münz Lajos közlése. Karniel Irén viszont határozottan emlékezik édesanyja kifakadására, aki a fiatalokat így dorgálta: „Hogy van nektek kedvetek táncolni, szórakozni, amikor a zsidókat gyilkolják?”

40 Idézi Molnár, 127. p.

pésekor a tilalom alá eső alkalmaztatások 1944. április 30. napjával megszűnnek. – A zsidókat az állam, törvényhatóság, község, közintézetek, közalapítványok, köztestületek és közüzemek szolgálatából el kell bocsátani. – A zsidó ügyvédek 1944. május hó 31-ig az ügyvédi kamarából törölni kell.”⁴¹

Az április 7-i keltezésű, 6163/44. sz. belügyminiszteri rendelet, amelyet a helyi államhatalmi szervek képviselőinek küldtek szét, a zsidóság gettósításáról, koncentrálásáról és deportálásáról intézkedett. Ennek végrehajtását a területileg illetékes rendőrségnek és a csendőrségnek kell végrehajtania, de tanácsadó szervként a német biztonsági rendőrség is ki fog szállni a helyszínre. A helyi hatóságok egyidejűleg bizottságokat kötelesek kijelölni, melyek a zsidók lakásait és üzleteit lezárják és lepecsételik. A pénzt és értéktárgyakat (arany- és ezüstnemű, értékpapírok) szintén be kell gyűjteni. Az elszállítandók csak a magukon levő ruhát vihetik magukkal, továbbá két váltás fehérneműt és két hétre való ételmezt; emellett legfeljebb ötvenkilos poggyászt (ágynemű, takarók, matrac). A rendelet az összeszedési sorrend tekintetében a vidéki zsidóságra helyezett elsősorban hangsúlyt, s legutoljára tervezte a fővárosiak elszállítását.⁴²

A délvidéki sáv kiürítése az április 19-én megtartott belügyminisztériumi tanácskozás szellemében történt; tulajdonképpen az előbbi rendeletet értelmezték, pontosították és konkretizálták. A megbeszélés a délvidéki zsidóság elszállításának kezdetét április 26-án reggel öt órára tűzte ki, s az egész akció lebonyolítását négy-öt napra tervezte. A Tisza menti települések zsidóságát ideiglenesen Szabadkán, Baján, illetve Szegeden kellett elhelyezni.⁴³

A kormányhatóságoktól kapott utasítás alapján április 18-i keltezéssel a polgármester bevonta az összes zsidó származású egyén iparigazolványát, illetve iparendélyét. Sor került üzleteik bezárására, lepecsételésére, az ott talált áru elkobzására is.⁴⁴

Április 25-én polgármesteri hirdetmény szólította fel a zentai zsidókat, hogy 26-án reggel öt órától kezdve nem hagyhatják el lakásukat; aki ezt megkísérli, az ellen a rendőrök fegyvert használnak.⁴⁵

A zsidókat a nagy zsinagóga udvarán és az iskolában gyűjtötték össze. Innen április 27-én az állomásra terelték, s Szegedre szállították őket, majd két hét múlva (feltehetően a május 17-i transzporttal) Bajára, ahol szintén két hétig voltak. Ezekben az elsődleges gyűjtőtáborokban várták embertelen körülmények között sorsuk további alakulását. Május 27-én vitték őket tovább Auschwitzba; egy-egy vagonba 70–80 személyt is bezsúfoltak, ezért sokan már útközben meghaltak.⁴⁶

Megbízható források hiányában csupán becslésekre hagyatkozhatunk, hogy hány zentai zsidót érintett a kegyetlen procedúra. Tudjuk, hogy az áldozatok száma összesen 1372 volt; ebből mintegy 1300-ra tehető a deportáltak száma. A háború után 256-an tértek vissza Zentára; közülük néhányan valószínűleg munkaszolgálatos túlélők. Ha e számokat össze

41 *Zentai Ujság*, 1944. április 2.

42 Braham, I. 419–421. p.

43 Molnár, 60–61. p.

44 ZTL Zenta megyei város (1941–1944). F: 108. 8170/II. 1944. kig. Lásd még *Zentai Ujság*, 1944. április 19.

45 *Zentai Ujság*, 1944. április 28.

46 Willian Lea és Rajic Vera közlése alapján. Vö. Molnár, 65–69. p.

vetjük, megkapjuk, hogy az 1944-ben deportált személyek száma összesen kb. 1500–1550 lehetett.⁴⁷

Az áldozatok nemét tekintve 54% nő, 46% férfi volt. Korukat illetően: 14 éves korig 25%, 15 és 60 év között 56%, 60 év felett 19%. A rendelkezésünkre álló adatok közül természetesen a gyermekekről szólóak a legmeggrázóbbak; leginkább pedig az, hogy a deportált gyermekek mintegy 26%-a öt évnél fiatalabb volt, szinte semmilyen eséllyel a túlélésre. Az utóbbi megállapítás érvényes azokra az idős személyekre is, akik meghaladták 70 életévüket (az idősek mintegy 18%-a).⁴⁸

9.4. A helybeli nem zsidók felelősségének kérdése

E sorok írója most a legszívesebben felsorolná néhány zentai zsidómentő nevét, akik felkerültek az *Igazak* listájára. Sajnos nem teheti, mégpedig azon egyszerű oknál fogva, mert ilyenek nem voltak; vagy ha igen, anonimek maradtak.

Természetesen nincs szándékunk a zentai nem zsidó lakosság jogi értelemben vett kollektív felelősségéről (bűnösségéről) beszélni, hiszen magát az erről még mindig gyakran hangzottatott tézist sem tudjuk elfogadni. Igenis beszélhetünk azonban a zentaiak kollektív erkölcsi felelősségéről, hiszen, bár minden bizonnyal sokan szánakozva és megrendülve, de mégis tétlenül nézték végig a zsidóság kálváriáját. S nyilván akadtak olyanok is, akik osztoztak a helybeli sajtó gúnyolódó-acscarkodó kajánkodásában, amely így kezdte vezércikkét: „Államvédelmi és belbiztonsági intézkedés következtében a déli végekről eltávolították a suttozó propaganda, a paktáló és destruáló elemek csillagos képviselőit. – Nem vagyunk kíváncsiak, hogy hová távoztak, de megnyugvással tölt el mindenkit, hogy nem látjuk jellegzetes alakjukat, titkot sejtető ábrázatukat s nem érezzük kaftánjuk zsírjának bűzét.”⁴⁹

A trianoni revízióra épített, fajelméleten alapuló antiszemitizmussal fűszerezett propaganda persze nemcsak a sajtón keresztül „fertőzte” a zentaiakat, hanem pártok, társadalmi szervezetek közvetítésével is. Ilyen volt például a már említett DMKSZ mellett a Baross Szövetség (elnöke Bakai János volt); a pártok közül a Magyar Élet Pártja, s nem utolsósorban a Nyilaskeresztes Párt. Az utóbbinak Zentán 1942. december 31-én 1467 tagja volt, 1943 novemberében valamivel kevesebb, 1429 tag; még mindig jóval több, mint például Szabadkán vagy Magyarakanizsán. Zentai vezetőjük Rehák Gyula volt. Tudjuk, hogy Szálasi Ferencet is vendégül látták.⁵⁰

A korabeli sajtó egyes számaiban megjelent felszólítások arra engednek következtetni, hogy voltak olyanok is, akik az elhurcolt zsidóság nyomorán akartak nyereszkedni: üzleteikhez, a lefoglalt áruhoz jutni, amely elvileg az állam tulajdonát képezte, a gyakorlatban azonban a fosztogatás nem ritkán már az üzletek lepecsételése előtt megtörtént.

47 Lásd Függelék II. A túlélők számát illetően lásd *Saopštenja*, 35. p.

48 Lásd Függelék II.

49 *Zentai Ujság*, 1944. április 28.

50 Lásd *Saopštenja*, 188–191. p., valamint Mirnić, 56. p. Szálasi látogatásáról lásd ZVM Történeti gyűjtemény, I. sz. 1586–1651 (a látogatásról készült fotók).

Végül elmondható, hogy a zsidóság meghurcolásában közvetlenül részt vevő, deportálásukkor készséges segédkezet nyújtó személyek nagy részének sikerült elmenekülnie a felelősségre vonás elől. Megállapíthatjuk ugyanakkor azt is, hogy az 1944. november 9-én bíraskodás nélkül kivégzett 60–80 személy egyfajta megtorlás, illetve személyes bosszúvágytól hajtott feljelentések áldozatai voltak inkább, mint igazságos (ám jogtalan) rögtönítélkezések, hiszen jogi értelemben legalább kétharmaduk ártatlannak mondható.

9.5. Epilógus: a visszatérők

Mint fentebb már említettük, 1945 után 256 túlélő jött vissza Zentára. Hazatérőknek nemigen nevezhetők, hiszen a volt haza enyhén szólva mostohán, érzéketlenül bánt el velük. Bár Zenta ismét egy új-régi államalakulathoz tartozott, a város lakossága nagyjából ugyanaz maradt, mint amelyik tényleg szemlélte elhurcolásukat. Sokak házába idegenek költöztek be, vagyonukat elvesztették, a haláltáborban szerzett fizikai-lelki sebeik pedig még nem gyógyultak be annyira, hogy egykönnyen új életet kezdjenek. Mindez nyilvánvalóan kihatott arra, hogy a túlélők közül sokan a kivándorlást választották inkább, mint a maradást.

A kelet-európai szocialista országok többségétől eltérően Jugoszlávia hatalomtartói nem gördítettek komolyabb akadályt a kivándorlás elé. A környezettől való menekülési szándék egyébként nyilvánvaló volt, hiszen nem mindenki akart az újonnan megalakult Izrael államban letelepedni. Voltak, akik a közeli Magyarországra telepedtek át, voltak, akik az Amerikai Egyesült Államokba, de akadtak jó néhányan olyanok is, akik csupán másik városba költöztek el.

1947-ben már újból működött mindkét hitközség. Az akkori nyilvántartás szerint az autonóm ortodox hitközségnek 110, a *szefárd*nak 118 tagja volt; 1969-ben viszont már csak egy hitközség létezett, mindössze 58 taggal (a hitközség elnöke ekkor Fridmann Arnold volt).⁵¹ Nyilvánvaló azonban, hogy a távozók zöme a negyvenes évek végén és az ötvenes évek folyamán hagyta el Zentát, illetve az országot. Tudjuk, hogy csupán 1949 és 1951 között 202 zentai zsidó vándorolt ki Izraelbe. Az *alijjázók* azzal a feltétellel kapták meg a kivándorlási engedélyt, ha lemondanak jugoszláv állampolgárságukról. Ez még nem lett volna nagy baj, ám az akkor érvényben levő, 1948. április 28-án meghozott, államosításról szóló törvény értelmében ezzel együtt elveszítették az ingatlanjaik feletti birtoklás jogát is, amely az államra ruházódott át. Így a kivándorlási engedélyek kiadásának hátterében tulajdonképpen burkolt zsarolás állt. E jog(talanság) érvényesítése szerencsére nem ment gyorsan és simán, s csupán 1956 folyamán láttak hozzá, hogy a volt zsidó ingatlanok telekkönyvi átírását rendezzék. A néhány évig tartó rendezetlen állapotot kihasználva néhány volt zentai – most már izraeli – zsidó rövid itt-tartózkodása során eladta ingatlanát.⁵² Számuk nem volt sok, és sajnálattal kell megjegyeznünk, hogy a többség államilag történő kárpótlása mind a mai napig még várat magára.

51 *Spomenica 1919–1969*. Beograd, 1969, Savez jevrejskih opština Jugoslavije.

52 Az Izraelbe kivándorlókról, valamint a fent említett törvény érvényesítéséről lásd ZTL Zenta község népbizottsága (1944–1957). F: 121 Idegen állampolgárok vagyonának államosítása (1956).

ZENTAI ÚJSÁG

ALAPÍTÓI ARKA:
Egy évez 21 P. 30 L. Péter 15 P. 80 L.
8 köm 7 P. 10 L., 1 köm 2 P. 30 Kélt

Független politikai, gazdasági
és társadalmi lap

Megjelenik hetente 3-szor
Szombat, péntek és vasárnap

Tömörültek a délvidéki törvényhozók

A délvidéki törvényhozók körében már régen felvetődött az az eszme, hogy a politikai életben, valamint a kormány előtt a Délvidék valamint az öt élő magyarországi országunk fokozottabb gondozása és megővése érdekében szükséges volna a délvidéki törvényhozók külön csoportba való tömörítése. Eppen ezért a délvidéki törvényhozók Budapestban az Akadémia uszá 17. alatti megbeszélését tartották, amelyen dr. Biliczky Ferenc, dr. Dekker Endre, Fürjes János, Gyarmathy Sándor, Krámer Gyula és Magassy Antal felszólaltak, valamint Bagy Páter, Bárdi István, dr. Bogner József, dr. Deák L., dr. Falcone A., v. Horváth F., Kalmár Tibor, v. dr. Korányi Elemér, v. Lindray Nándor, dr. Nagy István, dr. Országh Pál, Paczorák Ottó, Vámos János, Vajna Gyula és dr. Vukovich Gergely országgyűlési képviselők vettek részt.

A megjelent törvényhozók mindannyian megállapították, hogy szükségessé tartják a délvidéki törvényhozók egységes fellépését és megszervezését, éppen ezért kimondták a Délvidéki Magyar Törvényhozók Csoportjának megalakulását. Tekintettel arra, hogy az újonnan megalakult csoport a törvényhozók eddigi pártkeretét nem érinti, vezetékséget nem választottak, hanem intéző bizottság létesít a csoport ügyeit, melynek tagjai dr. Falcone Árpád, dr. Nagy István, Lindray Nándor és Vajna Gyula lettek. A csoport számára szükséges előírások és szabályok megalkotásával, illetleg azoknak javaslatbáborásával dr. Országh Pál és Vukovich Gergely bízták meg az értekezlet, míg az értekezlet jegyzőkönyvének vezetése dr. Bogner József kezeit megízelt.

Befejeződtek az iskolai tanítások

A vállas- és köcskei/tegyi iskolák az 1943/44. évi iskolai évet befejezték a rendelet adott ki A rendelet szerint az összes iskolákban és iskolai iskolákban tanításokat tekintet nélkül azok idejére, a mostani iskolaiévet 1944. április 1-én be kell jelezni. Ha a rendelkezés nem vezetne a tanítások megkezdéséhez és folytatásához. Oktáson az eddig elvégzett tanulmányi anyagból kell az érettségiek megkezdéséhez arra kell törekedni, hogy a rendelkezés elvégzése miatt szükséges volt lefektetésük helyén a tanulókat máltörvényen határoz az éria.

Az érettségiek megkezdése után a bizonyítványokat az adott helyi tanácsoknak megküldendő módon kiadástól kell ki kell osztani, vagy a tanuló gondviselőit ki kell küldeni. Minden osztó tanácsra elmarad.

Megjelent a zsidórendelet

1944. április hó 5 ikétől kezdve minden hatodik életévét betöltött zsidó, nemre való tekintet nélkül, köteles báson kívül felső ruhadarabjainak bal mellrészén jól láthatóan tíscsentes centiméter átmérőjű szövet, amelyen vagy básonanyagból készült kancsiratga színű halgú csillagot viselni.

A rendelet szerint tilos nemzsidó nőt vagy férfit háztartási alkalmazottiként foglalkoztatni olyan háztartásban, amelynek zsidó tagja van, vagy amelyhez tartozó lakásban zsidó lakik, a rendelet hatálybalépésekor a tilalom alá az alkalmazottak 1944. április 30. napjával megértenek.

A zsidókat az állam, törvényhatóság, község, községiérték, közalapítványok, köztestületek és közüzemek szolgáltatásból el kell bontani.

Az 52-ik
M. KIR.
OSZTÁLYSORSJÁTÉK
játékterv szerinti osztályosjáték.
Egy sorozattal szerencsés esetben nyerhető:
Egymillió P.
A nyeremények összege több, mint
Tizenötmillió Pengő.
Jutalom: **600.000 P.**
Főnyeremény: **400.000 P.**

Nyeremények:

100.000 P.	78.000 P.	60.000 P.
2x50.000 P.	5x40.000 P.	1x30.000 P.
2x20.000 P.	2x15.000 P.	30x10.000 P.

A meg utolsó lapja és kizárólagos nyereménye

A sorozat megkezdésének 10. napja óta csak jutalmak: 75—78—78—78—
A nyeremény kifizetés az osztályosjáték.
Húzó kezdete április 13.

A zsidó ügyvédek 1944 május hó 31-éig az ügyvédi kamarából töröltől kell.

Megszűnt vonatjáratok

A Magyar Állam Vasúti Igazgatósága hivatalosan közli megváltozott egy-egy vonatpár közlekedését. A Budapest-Szabadka vonalon megszűnt a Szabadkától 17 óra 13 perces Pestre induló eszenélyvonat és annak ellenvonata, amely Budapesttől 20 óra 36 perces indul és 2 óra 40 perces érkezik Szabadkára.

Az Újvidék—Obecse—Borcs—Sziged közotti vasútvonalon nem közlekedik az Obecstől 13 óra 30 perces induló és a Zenta 14 óra 50 perces érkező vonat, a ennek ellenvonata, amely Zentától 11 óra 35 perces indul és 12 óra 05 perces érkezik. — Zenta—Szabadka vonalon megszűnt a korábbiakhoz. Az említett vonaljárati módosítások március 29-től érvényesek.

ZENTAI ÚJSÁG

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:
Egy évre 21 F. 50 L., Félévre 15 F. 50 L.,
3 hónapra 7 F. 50 L., 1 hónapra 2 F. 50 Hltár

Független politikai, gazdasági
és társadalmi lap

Megjelenik hetenkint 3-zer,
Szerdán, pénteken és vasárnap

Letűnt csillagok

Államvédelmi és belbiztonsági intézkedés következtében a déli végekről eltávolították a szuttogó propáganda, a paktáló és destráló elemek csillagos képviselőit.

Nem vagyunk kíváncsiak, hogy havá távoztak, és megnyugvással tölti el mindenkit, hogy nem látjuk jellegzetes alakjait, titkok sejtését ábrázoltságukat a nem éreztük kátfüggesztésüknek bázét.

Nincs bennünk kárörvendés, de meglepődéssel tölti el minden keresztény magyart az állambiztonság déli vidéki védelmének eme szűkszerűségi folyamata. Úgy vélték, nem sokáig tart a kiváltságos fajuk csillagos megjelölése az azt a tudatot képviselték és terveztek, hogy mihamarabb visszaáljanak arra a glóriás magaslata, a honnan valamikor mindenkit lenéztek, aki nem fajtagyűlölet. Ezen tudat szuttogó propagandája kőítette össze őket a mindenkori készség, hogy államvédelmünkkel bármikor kéretek voltak az ellenség titkos ügynökeinek kiszolgáltatni a saját fajuk, a maguk börtök megemlése érdekében.

Szükséges volt tehát a déli határszél biztonságának érdekében a megbízhatatlan elemektől megintztítani a végeket.

S most, hogy elmentek a keresztény társadalomnak még fokozottabban kell összetartani, nyitott szemmel járni: a kivágott fekély hege egy darabig még látványos fog, rossz emlékek még egy ideig kísértései fog, de azután már úgy fogunk rájuk gondolni, mint egy lidérc álomra.

Vagyonuk természetesen befolyik az államvagyonba, — ahonnan idegen fajtagyűlölet minden módoságával összerendezték, összerögzítették.

Különböben már eddig is elég sokan vannak gyilkos politikájuk következményeként bombaszójtott áldozatai a keresztény magyar életnek, akiknek kárnyihítése az állam nyakába szakadt. (—)

A zsidó üzletek és árúk sorsa

Ma, amikor a kereskedelmi életből kiszorultak a magyarság parasztjai, évszázados kiráskörmányolói, előtűnt az idő, hogy az általuk összeharcolt vagy visszakerülőjön azok kezébe, ahiktől azt kitaró és számitó üzemeltetők elvonták: a magyarság kezébe. Hiszünk és tudjuk, hogy a zsidó ingatlanok hamarosan magyar munkás szorgalmas és áldó munkája nyomán fogják gyarapítani nemzeti termelésünket a bizunk kormányunkban, hogy a tekintetben az intézkedéseket sürgősen megteszi.

A legújabb rendelettel beszélt zsidó üzletek még mindig óriási raktárakat, a zsidó kereskedők által törvényellenesen eldugott, „jobb időkre” tartálékolt árúkat szintén vissza kell juttatni a magyarságnak. Itt, e visszajuttatásnál azonban vigyázni kell! Már megindult a törtételek egyesek részéről, hogy a zsidó üzleteket és árúkat meguknak megszerezze a rokoni, baráti vagy egyéb összeköttetések révén azokat megkaparintásuk illi kell vigyázni, és illi terhelni a felelősség azokat, akik majd a juttatásokat intézik. Szem előtt kell tartani, hogy a zsidó árúk a magyarság érzékenységétől lettek elvonva, különösen népünk szegényebb rétegeitől, akik nem voltak abban a helyzetben, hogy meguknak és családjaiknak a legszükségesebbeket beszeressék, tehát nem egyeseknek, hanem a magyarság érzékenységének kell azokat visszajuttatni. Nem lenne igazságos, hogy néhány ember kapja a roppant textil-, fa- és egyéb raktárakat, hogy azokat aztán, hosszacsapva a mai lekte hasonkulcsot, talán még drágábban sörze a magyarság nyakába, mint a zsidó kereskedő tette volna. Nem lehet néhány embert megajándékosni a ugyanakkor ezer—meg ezer szegény magyart elzárni attól, hogy egy nagyon csekély részt és is kapjon — nem ingyen — a tőle elvett értékből.

Nem tudjuk még, hogy hogyan fog az illetékes hatóság a tekintetben intézkedni. Leghelyesebb az volna, ha városunkban példát nyujtanánk arra, hogy hogyan elégtűk ki igazán a „köz” érdekét. Úgy, hogy nem juttatnánk egyetlen zsidó üzletet semkinek, hanem az üzletek készletét a közzelállási hivatal utján, megfelelő szakember vezetésével, leltári áron, minden haszon kizárásával kiárusítanának, megállapítva a személyenként vagy család részére vásárolható mennyiséget. Így városunk minden lakója részese lenne a zsidó vagyonból. Különböben a szegényebb népsztyáli érdekemelné már meg, hogy egyszer megjelölő cílcso árúhoz jusszon. Arra azonban vigyázni kellene, hogy a zsidó üzletek árui feltétlenül illi, Zentán kerüljenek forgalomba a szem engedni, hogy azokat, vagy azoknak csak egy részét is báhóvá elzárják.

Bizunk városunk vezetőkiben és reméljük, hogy ezt a nagyon fontos kérdést a közzelállatnak megfelelően fogják elintézni. B. B.

Hol vagyunk hát?

(Folytatás.)

Ezen törvény szerint napzásmosókkal a szerződés szabellileg is megkötött, amikor is a napzásmosó munkásigazolványát a munkaadó kiváncságra teretozik annak átadni.

Az így köölt szerződésnek megzögölt a törvény értelmében bünteték és a büntetéspénzekből a munkások szegélyezéséje céljára segélyalapot kellett létesíteni az 1938. évi H. t. c. 71. § a szerint.

Mint ahogy sem a szerződésnek megkötéséje, sem azok beharítását a multban hosszú ideig nem ellenőrizték, — a segélyalapot csak névleg létesíték és azokból munkásjelölti intézményeket nem létesítettek.

Az első komoly lépte több kísérlet után 1920. évi XVI. t. c. munkásjelölti in-

11¹ 22² 34³ 44⁴ 52⁵ 60⁶ 7 8 9 10 11 12 13 14 15

ПОДАЦИ

о погинулим, убијеним, настрадалим или несталим грађанима
са територије ФНРЈ у току II светског рата

1	Презиме: <u>Lebezer</u> Очево име: <u>Vilmos</u> Име: <u>Gizela</u> Пол: <u>žena</u>	Место рођ: <u>Tomozin</u> Год. староста: <u>42</u> и Срећ: <u>Novi-Sad</u> Националност: <u>Jevrej</u> Занимање: <u>инженер</u>
2	Место и срећ где је живео (а за децу рођену према 8. априла 1941. где су им живели рођацима) према рат:	до 5. априла 1941. живео у Senti, агац Senta.
3	Где и како је у току рата био узаман (узаман и од кога; због чега је узаман и где је одлазио; где и колико је времена провео у затвору, логору, заробљачкосту и како је државна власт поступала са њим)	Априла 1944. одведен од стране окупатора мађарске у Segedin, послат у Мечтоку, код Јевреја и тамо је умро у Аневиц.
4	Где, када (ако је) и како је погинуо, убијен, умро или нестало	Умро 1944. у Аневиц (Немачка) бацио у крвањацима.
5	Када је ступио у НСФ (НОП) у којој је био (Елементарна и организациона био, како је функција и под именом јединице, партизанског и функција у КП и СКОЈ-у)	Није био у Н.О.Р.
6	Је ли припадао, колико дуго и које партизанској формацији или партизанској	Није.
7	Како је одмозован, когаде, где, и под којим именом и зашто умро у току и после рата	Није био одмозован у току рата.
8	ПРИМЕДНА	
9	Имена, презимена и презимена мајке и оца (ако се разликују, додатно навести и мајку)	Има брата Lebezer Favis Conoplja (Benat)
10	Имена и адресе лица која могу доставити додатне податке	Takvih lica nema.
11	Имена и адресе лица које су дали додатне податке	Jevrejaka Crkvena Opština po dokumentima Senta.

Потпис војске комисије:

Место Senta (М. П.) _____ 1) _____

Датум 9. januar 1950 god. _____ 2) _____

3) _____

102–103. A soá zentai áldozatainak emlékfala a zsidó temetőben

A két hitközség feltehetően már 1950-ben vagy 1951-ben fuzionált a kis létszám miatt. 1948 végén például a *szefárd* hitközség teljes főbizottsága *alijjázott*, s már 1951-ben csak egy hitközségi elnök neve tűnik fel a ránk maradt dokumentumokban: Wolf Pálé, aki azonban még ugyanabban az évben szintén kivándorlási engedélyért folyamodott.⁵³

Az egyre fogyatkozó zsidó közösség természetesen nem tudta önerőből fenntartani hitközségi intézményeit, épületeit. Az első áldozat a nagy zsinagóga volt, melynek bevert ablakain 1945 után szabadon csordogált be az eső, tetőkonstrukciója is sérülést szenvedett, így azzal az indokkal, hogy az épület helyreállítására nem érdemes áldozni, 1957-ben lebontották. Helyén épült fel a szakmunkásképző középiskola, majd költözött ide az eredeti épületet újabb szárnyal kibővítve a központi egészségügyi rendelőintézet.

A *szefárd* ortodox (kis) zsinagóga elkerülte ezt a sorsot, mégpedig úgy, hogy épületét a sportszövetség helyi szervezete kapta meg, s használja mindmáig. Sajnos, komolyabb költségvetés híján nincsenek kellő beruházások, s elmaradnak a szükséges javítások is. Így féltő, hogy idővel ennek az épületnek az állaga is olyannyira megromlik, hogy a lebontás sorsára jut. Pedig még nincs késő befektetni annak ellenére, hogy külalakját egy korábbi durva építészeti beavatkozás elrontotta.

A zsidó temetőbe a hetvenes években már nem temetkeztek. Telekkönyvileg a zentai hitközséghez tartozik, ám ez utóbbi már csak papíron létezik; anyagiak (és fiatal, tettere kész hitközségi tagok) híján a temető is bizonytalan jövő elé néz. Annál is inkább, mert a mindenkori önkormányzat ezidáig nem tudott új tartalmat felkínálni a régi, sírkerti funkció helyett. Pedig méltó emlékműve lehetne ez a Zentán két évszázadot megélt és átvészelt zsidó közösségnek, amely a város összlakosságán belül elfoglalt kis arányszámához mérten önmagát túlteljesítve igyekezett hozzájárulni Zenta gazdasági-társadalmi jólétének megteremtéséhez, architektonikai arculatának megformálásához, szellemiségének gazdagításához.

A város mai lelkiületének egy darabja a múltban maradt, aminek mostani lakói talán nem érzik hiányát, hiszen Zenta állandóan változik: régi épületeket bontanak le, újak épülnek; generációk tűnnek le, és jönnek helyükre az újak. A felejtés elleni egyetlen fegyverként talán még a temető maradt, ahol nemcsak a város egykori polgárai nyugszanak; itt van eltemetve a haláltáborok áldozatainak emlékezete is, velük a diaszpórai lét örök fájdalma: az elszigeteltség, a kitaszítottság, a megmaradásért való harc... De minden bizonnyal az elpusztíthatatlan emberi optimizmus teremtette sok szép pillanatot is.

S ha a temető is „meghal”, nem lesz már hol emlékezni; nem lesz hová kavicsot letenni, s hely, ahol *kádúst* mondhatna az emlékezni akaró. A feledés ellen harcoló történész mindenestre nem tehet mást: ellentmondásosnak tűnő módon könyvébe temeti a múltat, ám az bár-mikor feltárható; s olyan temető, amely segít az emlékezést tovább örökíteni; olyan sírkert, melyet nem lehet kiszántani, elpusztítani. Ugyanakkor így lehet ez a könyv is az a bizonyos kő, vagy az a bizonyos *káddis*...

53 Uo. Lásd még ZTL Zenta járás népbizottsága (1945–1959). F: 132

A könyvben előforduló rövidítések jegyzéke

- MOL – Magyar Országos Levéltár, Budapest
OszK – Országos Széchényi Könyvtár
s. a. – évszám nélkül
s. l. – hely nélkül
s. n. – kiadó nélkül
VLÚ – Vajdasági Levéltár, Újvidék/Arhiv Vojvodine Novi Sad
vö. – vesd össze
ZTL – Zentai Történelmi Levéltár/Istorijski Arhiv Senta
ZVM – Zentai Városi Múzeum/Gradski muzej Senta
ZsTMB – Zsidó Történelmi Múzeum, Belgrád/Jevrejski Istorijski Muzej Beograd

Levéltári fondok, múzeumi és könyvtári gyűjtemények

JABOTINSKY INSTITUTE, TEL-AVIV

- Jugoszláviai Betár-gyűjtemény
– 27 B/2: *Targile Mištar*
– TC 335: *Betár-pegisá* Zentán, csoportkép (1938)

MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR, BUDAPEST (MOL)

- K 150 BELÜGYMINISZTER
– Általános iratok (társadalmi egyesületek alapszabályai)

VAJDASÁGI LEVÉLTÁR, ÚJVIDÉK (VLÚ)

- F: 402 ANYAKÖNYVEK GYŰJTEMÉNYE AZ EGÉSZ VAJDASÁGBÓL
– 707. doboz: zentai zsidó hitközségi anyakönyvek.

ZENTAI TÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR (ZTL)

- F: 001 ADOMÁNY- ÉS KIVÁLTSÁGLEVELEK GYŰJTEMÉNYE (1651–1907)
F: 001.7. A zentai takácsceh privilégiuma és statútuma (1815)

F: 003 ZENTA RENDEZETT TANÁCSÚ VÁROS (1850–1918)
F: 003.1. (1848–1916) A Zentai Honvédegylet iratai
F: 003.2–61. (1855–1918) Zenta város képviselői gyűlésének jegyzőkönyvei
F: 003.3. A Rendőrkapitányság iratai

- F: 006 OKLEVELEK GYŰJTEMÉNYE (1822–1918)
– *Jahrzeit*-táblák
- F: 071 ZENTA VÁROS KÖZSÉGE (1918–1941)
F: 071.10. Polgármesteri iratok
- F: 108 ZENTA MEGYEI VÁROS (1941–1944)
– Ehrenfeld Sándor állampolgársági bizonyítvány kiadása iránti kérelme, valamint a csatolt iratok (1942–1943)
– 8170/II. 1944. kig.
- F: 121 ZENTA KÖZSÉG NÉPBIZOTTSÁGA (1944–1957)
– Idegen állampolgárok vagyonának államosítása (1956)
- F: 132.ZENTA JÁRÁS NÉPBIZOTTSÁGA (1945–1959)
- F: 187 A NÉPFELSZABADÍTÓ HÁBORÚ HARCOSAI SZÖVETSÉGÉNEK JÁRÁSI BIZOTTSÁGA, ZENTA (1948–1959)
F: 187.12. A fasiszta terror zentai zsidó áldozatainak jegyzéke
F: 187.13A. A fasiszta terror zentai zsidó áldozatainak összeírása
- F: 315 TÉRKÉPGYŰJTEMÉNY
F: 315.Se 1. (1876) Indukációs térkép
F: 315.Se 31. (1898) Az Eötvös-utca rajza
- F: 381. JOCA VUJIC-GYŰJTEMÉNY
– Dudás Andor krónikája
– Iratok
- F: 423 IPARTÁRSULAT, ZENTA (1853–1949)
F: 423.5. Bejelentési sorkönyve Zenta városában iparendélyt nyert kereskedők és iparosoknak az 1874ik évre.
- F: 552 ÓBECSEI RABBINÁTUS (1852–1948)
- F: 560 ZENTA KIVÁLTSÁGOS MEZŐVÁROS (1751–1849)
F: 560.1–2. (1833–1843) Zenta mezőváros községe és tanácsa gyűléseinek jegyzőkönyvei
F: 560.3–14. (1793–1845) Zenta mezőváros tanácsa törvényszolgáltató üléseinek jegyzőkönyvei
F: 560.16–21. *Vármegyei szolgabírói és kerületi leiratok másolókönyvei*
F: 560.17. (1791–1806) Értesítések és felhívások a kerület községeihez
F: 560.18. (1806–1813) Hatósági körlevelek jegyzőkönyve
F: 560.19. (1813–1820) Prothocolum currentales

- F: 560.22. Halász-féle birtokkönyv (1797)
F: 560.30–110. (1774–1846) Zenta mezőváros rovatos összeírásai
F: 560.111. Adókönyv (1766)
F: 560.112. Adólajstrom (1769)
F: 560.249. (1770–1830) Általános és gazdasági iratok
F: 560.252. (1848–1849) Általános és gazdasági iratok
- F: 607 ÓKANIZSAI IZRAELITA HITKÖZSÉG (1802–1934)
- F: 771 ZENTAI IZRAELITA NŐEGYLET (1903–1940)
– Ülések jegyzőkönyvei (1903–1940)

ZENTAI VÁROSI MÚZEUM (ZVM)

Történeti gyűjtemény

- Vegyes iratok
- Térképgyűjtemény
- Meghívók
- Fotók (lelt. sz. 1586–1651)
- Képes levelezőlapok gyűjteménye

Fényképtár

Lelt. sz. 1385, 1401–1405, 1411, 1436–1438. A nagy zsinagógáról készült fotók (1957)

ZSIDÓ TÖRTÉNETI MÚZEUM, BELGRÁD (ZsTMB)

Lelt. sz. 85. A zentai *Hevrá kádísá* jegyzőkönyveinek töredéke.

Lelt. sz. 302. *Tas* (tóravért) zentai vonatkozású felirattal.

Lelt. sz. 5920. A zentai nagy zsinagógáról készült fotó

